

Затверджено до друку
та рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України
24 березня 2016 року, протокол № 3

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); Акуленко В. І. – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; Бабкін В. Д. – доктор юридичних наук; Батанов О. В. – док-
тор юридичних наук; Батлер Уільям Елліот – доктор юридичних наук, іноземний член НАН Украї-
ни (США); Голосов Г. В. – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ);
Горбатенко В. П. – доктор політичних наук; Денисов В. Н. – доктор юридичних наук; Кваша О. О. – док-
тор юридичних наук; Коваленко А. А. – доктор політичних наук; Костенко О. М. – доктор юридичних
наук; Кресін О. В. – кандидат юридичних наук; Кулинич П. Ф. – доктор юридичних наук; Лойко Л. І. –
доктор політичних наук; Малишева Н. Р. – доктор юридичних наук; Нагребельний В. П. – кандидат
юридичних наук; Оніщенко І. Г. – доктор політичних наук; Оніщенко Н. М. – доктор юридичних наук;
Пархоменко Н. М. – доктор юридичних наук; Прилуцький С. В. – доктор юридичних наук;
Сіренко В. Ф. – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; Скрипнюк О. В. – доктор
юридичних наук; Тимченко Г. П. – доктор юридичних наук; Усенко І. Б. – кандидат юридичних наук;
Хуторян Н. М. – доктор юридичних наук; Шкляр Л. Є. – доктор політичних наук; Ющик О. І. – доктор
юридичних наук.

**Д 36 Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Юридичні науки. Випуск 70 /
Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юри-
дична думка», 2016. – 488 с.**

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи
історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні про-
блеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється ана-
лізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отри-
мати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

В. І. ТИМОШЕНКО

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Аналізуються уявлення про свободу в античному світі, в Середні віки, в епоху Відродження, в Новий час і в сучасному світі. Визначається переважаюча думка щодо свободи в кожен названу епоху. Встановлено, що сприйняття свободи може бути позитивним і негативним. Свобода може бути елітарна і колективістська. Проблема свободи містить в собі ряд суперечностей, в результаті чого безмежна свобода може обернутись рабством. Аналізується проблема співвідношення свободи і рівності. Встановлюється зв'язок свободи і необхідності.

Ключові слова: свобода, необхідність, рівність, право, суспільство, воля, відповідальність, суперечність.

Тимошенко В. И. Формирование концепции свободы личности в истории политико-правовой мысли

Анализируются представления о свободе в античном мире, в Средние века, в эпоху Возрождения, в Новое время и в современном мире. Определяется преобладающая мысль о свободе в каждую названную эпоху. Установлено, что восприятие свободы может быть положительным и отрицательным. Свобода может быть элитарная и коллективистская. Проблема свободы содержит в себе ряд противоречий, в результате чего безграничная свобода может обернуться рабством. Анализируется проблема соотношения свободы и равенства. Устанавливается связь свободы и необходимости.

Ключевые слова: свобода, необходимость, равенство, право, общество, воля, ответственность, противоречивость.

Tymoshenko Vira. Formation of the concept of individual freedom in the history of political and legal thought

Analyzes the idea of freedom in the ancient world, the Middle Ages, the Renaissance, in modern times and in today's world. Determine the prevailing opinion on freedom in each nominated era. It was established that the perception of freedom can be positive or negative. Freedom can be elitist and collectivist. The problem of freedom contains a number of contradictions, bringing boundless freedom can turn into slavery. The problem of value freedom and equality. The connection between freedom and necessity.

Key words: *freedom, need, equality, law, society, freedom, responsibility, conflict.*

Права і свободи людини останнім часом стали однією із найбільш актуальних проблем теорії права, що постійно дискутується, оскільки ця проблема має не лише правовий, філософський, а й політичний характер. Питання співвідношення права, політики, моралі, перетинаючись і взаємодіючи в процесі риторики прав і свобод людини, нерідко викликають неоднозначну реакцію як з боку держави, так і окремих релігійних, творчих, політичних груп або навіть окремих осіб. Адже від розуміння сутності прав і свобод людини залежить можливість їх реалізації та захисту. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити співвідношення абсолютних категорій, в яких виражені права і свободи людини, з конкретними реаліями людського існування, за яких відбувається їх реалізація.

Проблема прав і свобод людини завжди була важливою для всіх суспільних наук. Перерахувати авторів, які зверталися до цієї проблеми, досить складно, оскільки довелося б згадати майже всіх відомих філософів, юристів, політико-правових мислителів, що розглядали ті чи інші концепції свободи або висували власні ідеї з цього приводу. Своє розуміння свободи пропонували мислителі Давньої Греції і Давнього Риму, епохи Відродження і Реформації, просвітники і ліберали, соціалісти і анархісти. Величезного значення для осмислення свободи людини та ролі держави у її забез-

печенні набули дослідження українських і російських політико-правових мислителів кінця XIX- початку XX ст. Насамперед це стосується визнання вищою правовою цінністю людини, особистості, яка сама є носієм вищих цінностей, – у працях В. Соловйова, Є. Трубецького, Б. Кістяківського, О. Алексеєва, П. Новгородцева; розмежування свободи і рівності – у М. Бердяєва; визначення принципів правової держави, доведення їх безпосереднього зв'язку з ідеєю свободи у Б. Кістяківського; розвиток вчення про особисті права – у М. Ковалевського.

У сучасній юридичній літературі проблема свободи людини представлена працями вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема С.С. Алексеєва, М.В. Вітрука, Ф.А. Гаєка, Л.І. Глухарьової, Д.А. Керимова, М.І. Козюбри, М.М. Марченка, В.С. Нерсисянца, П.М. Рабіновича, В.Ф. Сіренка, О.В. Скрипнюка, Ю.С. Шемшученка та багатьох інших. Завдяки зусиллям як сучасних авторів, так і їх попередників, поняття «свобода» набуло поширення у суспільному житті, політиці, юриспруденції. Разом з тим залишаються невирішеними проблеми співвідношення свободи і необхідності, свободи і права. У зв'язку з цим необхідно простежити еволюцію ідеї свободи в історії політико-правової думки та позначити за допомогою теоретичного моделювання можливі варіанти вирішення вказаних проблем.

Свободу зазвичай розглядають як здатність людини діяти у відповідності зі своїми інтересами і цілями, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності, а також як сукупність природних, соціальних, політичних та інших умов, що забезпечують можливість реалізації цієї здатності. Свобода передбачає наявність можливості вибору варіантів поведінки. Відсутність вибору варіантів рівнозначна відсутності свободи. Вказана можливість суттєво залежить від держави, гарантується її законодавством. Тому протягом всієї історії політико-правової думки мислителі прагнули знайти взаємозв'язок права, свободи і необхідності. Детермінованість свободи індивіда суспільством, необхідність встановити певний баланс між вільними намірами різних індивідів і можливостями держави була усвідомлена людьми ще в давні часи.

Дослідження проблем свободи в їх історичному розвитку зазвичай пов'язують з аналізом пам'яток філософської думки починаючи від античної традиції, тобто з моменту появи ідеальних моделей, що відтворюють реальну опозицію необхідності і свободи. Поняття свободи особистості, що виникло в Давній Греції, спочатку було пов'язане з ідеєю необхідності, долі і випадку. Пізніше обсяг свободи особистості залежав від наявності у особи власності, у першу чергу землі. З'являються перші систематизовані характеристики свободи особистості. Вже на той час сформувалось уявлення, що безмежна свобода у суспільстві неминуче обертається своєю діаметральною протилежністю – тиранією.

Після розпаду грецького полісу поняття свободи починає все частіше співвідноситись з внутрішньою свободою індивіда. Тому на перший план висувається питання про буття і способи існування окремого індивіда. В етиці стоїцизму, зокрема у Хрісіппа, свобода індивіда полягає у тому, що він може своїм розумом і волею протистояти долі, яка йому непідвладна. На думку ж Сенеки, свобода є своєрідною протигагою нижчим спонуканням людської душі, різним афектам і життєвим обставинам.

Уявлення про моральну автономію і зв'язок свободи та осудності дій особливо яскраво розкрито у античного філософа-ідеаліста, засновника неоплатонізму Плотіна. Сутність людини не співпадає з її самоконтролем, тому людина не може панувати над буттям. Сама людина не може бути вільною, вільною може бути лише її душа. Тіло зв'язане як законами природи, так і законами суспільства. При цьому Плотін розрізняє свободу повного панування над собою (власне свободу) і більш низький ступінь свободи – свободу вибору. Людська свобода знаходить у нього своє завершення у прагненні до Єдиного. При цьому роздуми Плотіна про свободу і внутрішню відповідальність людини мають певний правовий відтінок. Античні філософи ще не розрізняли мораль і право, це було зроблено пізніше – в Середні віки і в Новий час.

Для середньовічного періоду розвитку концепції свободи особистості є характерним вплив ідей християнства, констатація не-

обхідності контролю за свободою з боку церкви, оскільки свобода нерідко ототожнювалась зі злом. Поступово в середньовічній філософії починає ставитись питання не тільки про божественну сутність, а й про природу людини. Свобода, що впливає з природи людини, означає здійснення божественної мудрості в діяльності окремої особистості. Саме із здатності людини приймати рішення, іншими словами, вибирати, з волі людини й виникає зло. Від власного вибору людини залежить: або прийняти гріх, або утриматися від гріха. Разом з тим свобода особистості вже сприймалась як її невід'ємне природне право. У Мартіна Лютера проблема людської свободи розглядається хоча і в теологічному ключі, але вже в одному ряду з іншими темами: закон, заслуги, спокутування і т.п. Оскільки він намагається обґрунтувати свободу людини чисто філософськими методами, можна стверджувати, що тут мова йде вже про гуманістичне розуміння свободи. М.Лютер розглядає божественні діяння на одному метафізичному рівні з діями і зі свободою людини. Звідси випливає, що він є прямим попередником ідей епохи Відродження¹.

Філософія Ренесансу і Нового часу сприйняла і переглянула багато ідей античності та середньовіччя. Можна виділити три її основні моменти: поняття свободи починає співвідноситись із зовнішніми відносинами індивіда, з його оточенням, при цьому йдеться про «негативну» або «позитивну» свободу робити те, чого хоче індивід. Інша риса філософії Нового часу – це розуміння свободи як певного вродженого або набутого ставлення людей до самих себе і до своїх дій, при цьому поняття «дія» відмежовується від поняття «мимовільна поведінка» – свобода трактується тут як здатність «бажати-могти (бути в змозі)». Нарешті, свобода трактується і як якась антропологічна «основоположна здатність», на підставі якої людина є господарем своїх бажань і прагнень – свобода як свобода волі (*liberum arbitrium*) або ж трансцендентальна свобода.

Філософія Нового часу формулює ті основні категорії, базуючись на яких сучасні інтелектуали створюють концепції людської свободи, лібералізму і філософії права, що отримали на сьогодні свій найбільший розвиток у західних країнах. Набуло поширення

звернення до дослідження свободи особи (так само як і свободи в цілому) в результаті підвищення інтересу до права; під впливом концепції природного права актуальною проблемою стає аналіз соціально-політичних аспектів свободи особистості; ідея невід'ємної особистої свободи людини розглядається як конституююче начало правовідносин. Свобода особистості неоднозначно сприймалася філософами Нового часу: як природне право людини на вчинення дій і відсутність при цьому будь-яких перепон (Т. Гоббс, Дж. Локк); як необхідність (Б. Спіноза); як відображення демократизації суспільних відносин (Д. Дідро, Вольтер (Франсуа Марі Аруе), Ж.Ж. Руссо, П. Гольбах, Ш.Л. Монтеск'є) та ін.²

Проблема свободи волі виявилась безпосередньо пов'язаною з проблемою людського самозбереження. Видатний англійський філософ Т. Гоббс, акцентуючи увагу на егоїстичній природі людини, шукав спосіб подолати суперечність між свободою і необхідністю. У його вченні поняття свободи не суперечить поняттю необхідності, а доповнює його. «Оскільки добровільні дії випливають із волі людей, то вони випливають із свободи, але оскільки будь-який акт людської волі ..., випливає із якоїсь причини, а ця причина – із іншої у безперервному ланцюгу ... то вони випливають із необхідності», – писав Т. Гоббс³. Спільне благо і суспільну волю він вважав фантазіями: існують просто індивіди, які керуються своїми особистими інтересами, які хочуть жити і забезпечити захист своїх засобів до існування. Абсолютна влада суверена була лише необхідним додатком до його індивідуалізму.

Один із головних теоретиків природної необхідності нідерландський філософ Б. Спіноза розглядав необхідність як безпосередню підставу свободи. Він протиставляв свободу не необхідності, а примусу. Невимушеною, а отже і вільною, виявляється у Спінози субстанція, тобто природа або Бог. На відміну від субстанції її модуси, тобто кінцеві явища або одиничні речі, являють собою невольне, вимушене існування, оскільки вони мають свою причину не в самих собі, а зовні. Для одного модусу субстанції Б. Спіноза робить виняток і цим модусом є людина. Однак людина, на відміну від Бога,

буває вільною не завжди. Перебуваючи у залежності від своїх інстинктів і різних афектів, людина аж ніяк не вільна. Люди не можуть вільно обирати свої пристрасті. Заповнюючи у більшості людей всю свідомість, пристрасті пригнічують їх дійсні свідомі прагнення і дії. Безсилля перед своїми пристрастями, в яких виражається не стільки сила людини, скільки її слабкість, залежність від ланцюга світової детермінації Б. Спіноза називав рабством. Лише звільнившись від влади афектів і пристрастей, підпорядкувавши свої дії розуму, людина може стати і стає вільною, тобто такою, яка діє лише в силу необхідності своєї власної природи.

Ж.Ж. Руссо розглядав проблему свободи і залежності з юридичної точки зору, у світлі якої свобода відповідає праву, а залежність не має правових підстав. У його теорії право засноване на угодах, примусово воно не створюється. Водночас можливість самих угод обмежується утвердженням абсолютної цінності свободи, від якої ніхто не може відмовитись на користь іншого без відмови від прав і обов'язків людини, її гідності. Провідна ідея Руссо наступна: принципу рівності має бути підпорядковане все, у тому числі і влада, завдання якої -- забезпечення рівності. У такому підході виявляється позитивне розуміння свободи як права громадянина на вчинення певних, дозволених законом дій.

Одним із традиційних варіантів розуміння свободи є підхід, за яким сутність людської свободи становлять ті цілевстановлюючі зусилля, завдяки яким особа самостійно обирає мету своєї діяльності. В процесі вибору варіантів поведінки перед індивідом відкривається простір свободи як сфера мисленого маневрування, в якій індивід може порівнювати альтернативні варіанти, прогнозувати позитивні і негативні наслідки, приймати рішення. Свобода як цільова причина визначає людське буття. Позбавити людину можливості обирати мету своєї діяльності та способи її досягнення – це означає позбавити її свободи. В даному разі цілевстановлююча активність ототожнюється зі свободою⁴.

Людина не в практичній діяльності, а в мисленні шукає свою свободу, оскільки свобода волі дана нам як факт свідомості. Так вва-

жав видатний німецький філософ Г.В.Ф. Гегель. На його думку, щоб воля могла стати дійсно вільною, людина мусить бути здатною себе обмежувати, суб'єкт має заперечувати абстрактно-загальне на користь особливого і конкретного. Гегель писав: «Свобода полягає у тому, щоб бажати щось певне, але в цій визначеності все ж залишатися в собі і знову повертатися в лоно загального»⁵. Для цього потрібен збіг суб'єктивних і об'єктивних цілей, і, щоб знайти вільну волю, людина має знайти поза собою підґрунтя їх збігу. Людина, яка вважає, що обирає довільно, виявляється невільною, оскільки їй невідомі підстави власного вибору. Отже, замість того, щоб керуватися розумною необхідністю, вона детермінується сліпим, незрозумілим випадком.

Історії політико-правової думки відомий такий підхід у розумінні свободи, коли свобода розглядалася як незалежність від будь-чого, можливість робити все, що завгодно, незв'язаність нічим, за винятком законів природи, Свобода і необхідність, за такого підходу, є поняттями, що взаємно виключають одне одного.

Ідею абсолютної свободи покладено в основу теорії індивідуалістичного анархізму, засновником якої став німецький мислитель М. Штірнер (справжнє ім'я Шмідт Каспар Йоганн). У своїй книзі «Єдиний та його власність» (1845 р.) він доводив, що людина у своїх бажаннях і вчинках не повинна бути зв'язана ні нормами права, ні моралі, ні релігійними догмами. Заперечуючи державу, оголошуючи її джерелом і нерівності, і класів, він пропонував замінити останню так званим «союзом егоїстів», метою якого була б організація обміну товарами між незалежними виробниками на основі взаємної поваги «унікальності» особистості кожного. Кожен індивід тут оголошує себе абсолютною величиною і розглядає будь-які обмеження свого прагнення до задоволення власних претензій як неприпустимі утиски і пригнічення його особистої свободи.

Для лібералізму проблема свободи стояла поряд з проблемою рівності. Ліберали переважно дотримувались тієї думки, що рівність людей біологічно закладено з народження і вона не може бути знищена ніякими законами суспільного розвитку. Про це дуже добре

сказав А. Токвіль: «Я думаю, що демократичні народи відчують природне прагнення до свободи; будучи надані самим собі, вони її шукають, люблять і болісно переживають її втрату. Однак рівність викликає в них пристрасть, палку, невтомну, неминущу і непоборну; вони жадають рівності в свободі, і, якщо вона їм недоступна, вони хочуть рівності хоча б у рабстві»⁶.

Для лібералізму характерна концепція свободи від будь-чого. Разом з тим беззастережні вимоги свободи в ліберальній теорії зустрічаються не часто. Ліберали, відстоюючи свободу індивіда, визнавали, що свобода має межі. Теорія індивідуальної свободи людини невіддільна від обов'язку держави гарантувати цю свободу від будь-якого, у тому числі і свого, втручання в цю сферу. Іншими словами, головне - економічна свобода, а політичні права є лише засобом досягнення індивідуальної свободи особистості. Прихильники цього підходу (А. Сміт, Дж.С. Мілль, Б. Констан, Д. Локк та ін.) вважали, що свобода в кінцевому підсумку породжує нерівність, отже, свобода і рівність можуть суперечити одне одному. Саму свободу вони розглядали як найвищу цінність, що забезпечує розвиток індивідуальності і різноманіття особистості.

Для видатного українського і російського політико-правового мислителя, релігійного філософа і публіциста М.О. Бердяєва (1874-1948 рр.) свобода є конститутивною ознакою людської сутності. При цьому свобода не є реальністю природного світу, вона не зумовлена ні природною, ні соціальною необхідністю, навіть їм протистоїть, оскільки є первісною стосовно буття. Джерело свободи М.О. Бердяєв бачив не в душі і не в тілі людини, а в її дусі. Тому й розглядав свободу саме як свободу духу, тобто внутрішню, глибинну енергію духу. Визнаючи свободу найбільшою людською цінністю, вчений водночас наголошував, що свобода є важким тягарем, оскільки прийняття рішень неминуче пов'язано з постійним ризиком та особистою відповідальністю. Свобода породжує страждання, вона не є легкою. Бути вільним набагато важче, ніж бути рабом, конформістом. Щоб полегшити своє існування, люди нерідко відмовляються від свободи. Розчиняючись у масі, вони перекладають свою відповідальність на інших.

М.О. Бердяєв констатував той факт, що протягом всієї історії людства ми спостерігаємо боротьбу особистості проти суспільства, що її пригноблює. Особистість не є частиною суспільства, а суспільство не є частиною особистості. Духовне життя особистості не належить суспільству і не визначається суспільством. Особистість не може бути частиною суспільства, тому що вона не може бути частиною будь-чого, вона може бути лише у спілкуванні з будь-чим. Вчений переконаний, що кількісна маса не може нероздільно панувати над долею індивідуальностей, які мають якісні характеристики, долею особистості й долею нації. Ідеї демократії він протиставляв ідею нації, що самоуправляється.

Виходячи із свого переконання, що прагнення особистості та прагнення суспільства непримиренні, ідею поєднання свободи й нерівності М.О. Бердяєв називав «нездійсненою раціоналістичною утопією». На його думку, свобода й рівність несумісні. Рівність є насамперед посяганням на свободу, обмеженням свободи. У зв'язку з цим він різко засуджував демократичне правління, яке змушує людину підкорятися виключно людям і людству. Вчений вважав, що людина гине у народному суверенітеті. Людська сваволя здатна знищити свободу. Самодержавство народу не обмежує себе невід'ємними правами людини й не гарантує недоторканність цих прав. Народовладдя є людиновладдя. А людиновладдя не знає своїх меж і посягає на свободу і права людини. А найгірше те, що демократія розуміє владу як право, а не як обов'язок⁷. М.О. Бердяєв піддав гострій критиці теорію суспільного договору, він вважав, що ця теорія разом з ідеєю народного суверенітету веде до повного деспотизму. У ній заперечуються релігійні витоки держави, незалежні від людської волі, але саме тому і стверджується безмежна влада суспільства над людиною. Отже, за висновком М.О. Бердяєва, демократизація суспільства може виявитись дуже несприятливою для особистості, нівелювати її, звести всіх до серединного рівня.

На думку німецького соціолога, філософа, психоаналітика Е. Фромма, свобода ізолює людину. Відчужена особистість втрачає контакт зі світом. Ворожість світу породжує страх. Реакцією на

страх є формування захисних механізмів: перетворення невротичного страху в раціональний страх перед зовнішньою небезпекою; придушення страху транквілізаторами, алкоголем, наркотиками; пошук любові і схвалення за будь-яку ціну; гонитва за владою, престижем і володінням; покірність або втеча від суспільства. Вказані форми захисної реакції не вирішують проблему, вони лише погіршують стан відчуження людини. В результаті людина стає перед вибором: позбавитись від свободи за допомогою нової залежності, або дорости до повної реалізації позитивної свободи, заснованої на індивідуальності кожного.

Е. Фромм пропонує розглядати свободу як міру відповідальності людини. Свобода не є абсолютною. Якщо індивіду надати можливість розпоряджатись власним життям – настане хаос. Адже людині притаманні сильні інстинкти свавілля, егоїзму, руйнації. Більшість людей нездатна на особистісний вчинок. Вони вважають за краще керуватися духовними стандартами, що склалися у суспільстві. Людина не бажає слідувати свободі. Е. Фромм аналізує особливий феномен – втечу від свободи. Підставами такого феномену є неспроможність людини критично поставитись до себе, правильно оцінити свою поведінку, усвідомити внутрішні потреби власної природи. У результаті споконвічне людське прагнення до свободи завдяки тотальності відчуження перетворюється на «свободу від». Раб, конформіст тільки зовні соціально благодійні, однак їхня загублена внутрішня свобода породжує, як стверджує Е.Фромм, синдром насилля. Таким чином, джерелом руйнування є свідомо відмова людини від себе, від власної унікальності⁸. Виявляється, що не свобода породжує руйнівність, а саме утримання від власної волі, неготовність користуватися результатами людської суб'єктивності парадоксальним чином призводить до деструктивності⁹.

На особливу увагу заслуговує розуміння свободи в консервативній теорії. Поняття свободи у політичній філософії консерватизму розглядається як єдність двох протилежних начал: авторитету і порядку. Авторитет і порядок спираються на різні правила, норми, традиції і звички, яким людина повинна підкорятися і які у своїй су-

купності є протизагою свободі, оскільки забезпечують зв'язаність волі людини. Свобода тлумачиться не як повне самовизначення особистості, а як суб'єктивна зв'язаність різними соціальними інституціями, що забезпечують підтримку людини. Причину такого явища консерватори знаходять у соціальній природі людини, яка є істотою ірраціональною і непередбачуваною в своїх діях, якій небезпечно надавати безмежну свободу. Людина, що має необмежену свободу, може завдати шкоди як самій собі, так і іншим людям. Необмежена влада завжди загрожує анархією. Спроби зробити людину безмежно вільною, на думку консерваторів, можуть досягти лише протилежного результату, оскільки індивід, що відірваний від своїх попередніх зв'язків, відчуває разом із втратою своєї захищеності ще й обмеження простору своєї свободи.

Консервативна теорія виходить з того, що у конфліктних ситуаціях, коли свобода і порядок суперечать одне одному, люди оберуть саме порядок. Слід визнати, що вибір між свободою і порядком здійснюється людьми, які не є вільними у тому значенні, в якому свободу розуміє ліберальна теорія. Саме страх перед втратою навіть мінімуму свободи, страх потрапити в залежність змушує людей обирати порядок. Для консерваторів свобода звичайно означає розвиток кожного індивіда, але взятого не відокремлено, а в межах природного ієрархічного суспільства¹⁰.

Отже, розуміння свободи може бути негативним (свобода від чого) і позитивним (свобода для чого). Свобода може бути елітарна (для обраних), колективістська, що являє собою ідеал свободи, який досягається за допомогою передачі особистістю частини своїх невід'ємних громадянських прав і свобод суспільству (державі). Проблема свободи містить у собі ряд суперечностей. Причина зазначених суперечностей значною мірою міститься в самій природі людини, що включає поряд із соціальним ще й біологічне начало. Внаслідок цього структурна характеристика особистості не вичерпується соціально-культурними факторами, а в деякій мірі визначається факторами, зумовленими біологічною еволюцією. Як свідчить історія, з одного боку, без свободи неможливий гармоній-

ний розвиток як окремої людини, так і людства загалом, а з іншого, абстрактна або безмежна свобода може призвести до тиранії і рабства. На сьогоднішній день не знайдено універсальну відповідь, що дозволяє пояснити даний парадокс свободи.

Для сучасної цивілізації, що базується на ринковій економіці, конкуренції, плюралізмі думок, демократії, проблема забезпечення прав і свободи набуває особливого значення. Вирішення цієї проблеми покладається на державу, яка користується монополією примусу як основою державно-правової стабільності. Держава має враховувати: якщо людина не має свободи, а діє лише під примусом, то питання про її відповідальність за свою поведінку втрачає сенс. Можливості реалізації свободи визначаються як ціннісними установками людини, так і її правосвідомістю, а також іншими факторами, такими як економічна і політична ситуація у державі, стан правової системи, рівень забезпечення законності, досягнутий правопорядок та ін. Для реальної свободи недостатньо, щоб людина знала, що вона має свободу. Людина мусить чітко уявляти ту міру свободи, яка є оптимальною у цивілізованому суспільстві і яка може бути реалізованою у сучасній державі.

Залишається невирішеною проблема розмежування свободи і необхідності. Не претендуючи на останнє слово у дискусії з цього приводу, хочу зауважити, що поєднання забезпечення свободи особи і необхідності її обмеження в певних випадках є можливим за наявності ефективної системи управління, яка гарантує раціональну взаємодію держави і особи, держави і громадянського суспільства. Найважливішим же фактором, що зв'язує вказані інституції, є право і побудована на його основі політико-правова активність громадян, що мають високий рівень правосвідомості. Активна особа так само необхідна державі, що має ефективну систему управління, як і будь-якому громадянину необхідна сильна, дієздатна держава. Від активності або пасивності особи залежить функціонування суспільства, держави, робота всіх ланок суспільно-державної системи, а в більш широкому плані – прискорений або уповільнений розвиток всього суспільства.

1. *Пархоменко Р.Н.* Генезис идеи свободы в западноевропейской философии [Электронный ресурс] / Р.Н. Пархоменко. – Режим доступа : http://e-notabene.ru/fr/article_146.html
2. *Калинина И.А.* Проблема свободы личности в государственно-правовых взглядах Канта // [Электронный ресурс] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Калинина И.А.; Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования “Тамбовский государственный университет имени Г.Р.Державина“. – Тамбов, 2009. – 209 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/problema-svobody-lichnosti-v-gosudarstvenno-pravovykh-vzglyadakh-kanta>
3. *Гоббс Т.* Избранные произведения : в 2 т. / Гоббс Т. – М. : Мысль, 1965. – Т.2. – 736 с.
4. *Бачинин В.А.* Морально-правовая философия / Бачинин В.А. – Х. : Кунсум, 2000. – 208 с.
5. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права / Гегель Г.В.Ф. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
6. *Мосин О.В.* Политико-правовые идеи и концепции правового государства. Эволюция политико-правовых идей и концепций правового государства [Электронный ресурс] / Мосин О.В. – Режим доступа : http://samlib.ru/o/oleg_w_m/cdocumentsandsettingsolegmoidokumentypolitiko-prawowyeyideiikonceptiiprawowogogosudarstwartf.shtml
7. *Бердяев Н.А.* Философия неравенства / Бердяев Н.А. / сост., предисл. и примеч. Л.В.Полякова. – М. : ИМА-пресс, 1990. – 346 с.
8. *Фромм Э.* Бегство от свободы / Фромм Э.; пер. с англ. / общ. ред. П.С. Гуревича. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1995. – 256 с.
9. *Фромм Э.* Анатомия человеческой деструктивности / Фромм Э.; пер. / авт. вступ. ст. П.С. Гуревич. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
10. *Габитова Р.М.* Свобода. Авторитет. Порядок (Политическая философия современного неоконсерватизма) / Габитова Р.М. // От абсолюта свободы к романтике равенства (Из истории политической философии). – М. : ИФРАН, 1994. – С. 102-125.

***Tymoshenko Vira.* Formation of the concept of individual freedom in the history of political and legal thought**

This article analyzes the idea of freedom in the ancient world, the Middle Ages, the Renaissance, in modern times in the modern world.

The concept of individual freedom, arose in ancient Greece, was originally linked with the idea of necessity, fate and chance. Later amount of individual freedom depended on the availability of individual property, especially land. Appear first systematic characteristics of individual freedom. Already at that time formed the idea that unlimited freedom in society inevitably turns its diametrically opposite - tyranny. For the medieval period of the concept of individual freedom is characteristic influenced by the ideas of Christianity, a statement of the need to control the freedom of the Church, because freedom is often equated with evil. Gradually medieval philosophy begins to treat the question not only of the divine nature, but also about human nature. The philosophy of the Renaissance and modern times accepted and reviewed many of the ideas of antiquity and the Middle Ages. There are three of the main points: the concept of freedom begins to correlate with external relations of the individual with his environment; freedom is interpreted here as the ability to "desire-able (be able to)"; freedom and interpreted as a kind of anthropological "fundamental ability" for which man is master of his desires and aspirations - freedom as free will or transcendental freedom. Modern philosophy individual freedom was perceived ambiguously, as a natural human right to act and thus lack any obstacles (Hobbes, John. Locke); as a necessity (Spinoza); as a reflection of the democratization of social relations (D.Didro, Voltaire (Francois Marie Arouet) Zh.Zh.Russo, P.Holbah, Sh.L.Montesk'ye) and others.

For the problem of freedom of liberalism stood next to the issue of equality. Liberals mostly of the opinion that the equality of people biologically inherent from birth and it can not be destroyed by any laws of social development. For typical liberal conception of freedom from anything. The theory of individual freedoms is inseparable from the obligation of States to guarantee this freedom from anyone, including his intervention in this area. In other words, the main thing - economic freedom and political rights is the only means of achieving individual freedoms.

According to the prominent Ukrainian and Russian political and legal thinker, philosopher and writer of religious freedom is M.O.Berdyayeva constitutive feature of human nature. Source Freedom

M.O.Berdyayev saw no soul nor in the body and in her spirit. Therefore, it is considered freedom as the freedom of spirit, that inner, deep energy of spirit. Recognizing freedom greatest human value, a scientist at the same time stressed that freedom is a burden because decision-making is inevitable due to the constant risk and personal responsibility. Freedom creates suffering, it is not easy. To be free is much harder than being a slave conformist. To facilitate its existence, people often give up freedom. Dissolved in the mass, they shift their responsibility to others. However, the person can not be a part of society, so that it can not be part of anything, it can only be in communion with anything. The scientist believes that quantitative mass not inseparably dominate the fate of individuals who have the quality characteristics of the individual fate and the fate of the nation. The ideas of democracy, he opposed the idea of nation samoupravlyayetsya.

Of particular note is the understanding of freedom in the conservative theory. The concept of freedom in the political philosophy of conservatism is seen as the unity of two opposites: the authority and order. Freedom is not interpreted as a complete self-identity, as well as subjective connectivity of various social institutions that provide support person. Conservative theory comes from the fact that in conflict situations where freedom and order contradictory, people will choose the same order.

It was established that the perception of freedom can be positive or negative. Freedom can be elitist and collectivist. The problem of freedom contains a number of contradictions, bringing boundless freedom can turn into slavery. The problem of correlation of freedom and equality. The connection between freedom and necessity.

Key words: freedom, need, equality, law, society, freedom, responsibility, conflict.